

COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri

Semra Doğan¹

COVID-19 Pandemisini Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışında Psikolojik Reaktans, Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlığın Rolü ve Mesaj Diline İlişkin Bir Öneri

Özet

COVID-19, bireysel ve toplumsal düzeyde tüketim kalıplarından gündelik pratiklere birçok konuda değişim ve dönüşümün yaşandığı, bu değişim ve dönüşümün de özellikle bireyler üzerinde farklı psikolojik yansımaların olduğu, küresel ölçekli bir pandemidir. Öte yandan gündelik hayatın özellikle bireysel ve kamusal alanda alınan ve uyulması gereken tedbirlerle büyük ölçüde değişmesi ve bu konuda da bireylerin iş birliğinin gerekiyor olması zorlayıcı bir etki yaratmaktadır. Tedbirlere uyma davranışının kategorik bağımlı değişken olarak kurgulandığı bu çalışmada, psikolojik reaktans, risk algısı, korku ve kızgınlık değişkenlerinin belirleyiciliği lojistik regresyon analizi ile incelenmiştir. Çevrimiçi anket ile toplanan 463 veriden elde edilen bulgular yasaklamalar ve toplumsal düzenlemeler temelindeki psikolojik reaktans, risk algısı ve korkunun tedbirlere yüksek düzeyde uyma davranışı sergilemede belirleyici olduğu ortaya konmuştur. Bu değişkenler referansında mesaj dili yolu ile hedef kitlede tedbirlere uymaya yönelik istenen davranış değişikliğini yaratmaya yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik reaktans, Risk algısı, Korku, Kızgınlık, Mesaj dili, Lojistik regresyon

Makale Türü: Araştırma

The Role of Psychological Reactance, Perceived Risk, Fear and Anger on Compliance with the Preventive Behaviours for the COVID-19 Pandemic and A Suggestion Related to Message Language

Abstract

COVID-19 is a pandemic in which changes and transformations are experienced in many ways from consumption patterns to daily practices at the individual and social level, and this change and transformation has different psychological reflections, especially on individuals. On the other hand, the fact that daily life has changed drastically with the measures that must be followed and the need for the cooperation of individuals on this issue has a compelling effect. In this study, logistic regression analysis was carried out with a design in which preventive behaviour defined as a categorical dependent variable, and psychological reactance, risk perception, fear and anger as independent variables. The findings obtained from 463 data collected through an online survey indicated that psychological reactance based on prohibitions and social regulations, risk perception and fear are effective in exhibiting a high level of compliance with the measures. In reference to these findings, suggestions related to message language are presented to develop the desired behavioural change in the public favoring higher compliance with the preventive behaviours

Keywords: Psychological Reactance, Risk perception, Fear, Anger, Message language, Logistic regression

Paper Type: Research

1. Giriş

2019 yılı Aralık ayında Çin’de ortaya çıkan COVID-19 hastalığı, kısa sürede tüm dünyayı sarmış ve Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edilmiştir. Süre zarfında pandemiyi kontrol altına alabilmek için ulusal ve uluslararası ölçekte zorunlu eve kapanmalar, sınırların kapatılması gibi çeşitli önlemler alınmaktadır. Pandeminin seyrine göre önlemlerin sıklığı ve sertliği artırılmakta, vatandaşların da bu yöndeki düzenlemelere uyması sağlanmaya çalışılmaktadır. Türkiye’de de bu konuda çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır. Vaka sayılarındaki hızlı artışın sonrasında önlemler yakın zamanda daha da sıklaştırılmıştır. Pandeminin başından bu yana ise, vatandaşlarda bu bilinci yaratabilmek adına başta kamu spotları olmak üzere çok çeşitli medya araçları kullanılarak dolaşımın azaltılması, zorunlu olmadıkça evde kalınması mesajı verilmeye devam edilmektedir. Öte yandan vatandaşlardan kuralları benimseme ve uyma konusunda beklenen düzeyde destek görülemeyebilirken aşırı tereddütü gibi başka

¹ Semra DOĞAN, Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,

semra.dogan@dpu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-6466-8734

konularda da uyma davranışından uzaklaştığı görülmüştür (Murphy vd., 2021; Robertson vd., 2021; Machingaidze ve Wiysonge, 2021). Özellikle sosyal medya kullanımının oldukça yoğun olduğu, geçmiş pandemi koşullarında da bireyler, bilgi kirliliğinin yoğun olduğu, yanlış ya da manipüle edilmiş bilgiye maruz kaldıkları (infodemic olarak da kavramsallaştırılan, www.who.int) sosyal medya platformlarını bu olumsuzluklarına rağmen birincil kaynak olarak görebilmekte ve bu kaynaklardaki içerikler risk algılarını ve kaygılarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Do vd., 2016, Ofoghi vd., 2016, Yoo vd., 2018).

COVID-19 pandemisiyle ilgili Türkiye'deki ilk vaka 11 Mart 2020'de görülmüştür. İlk vaka ve izleyen günlerde ilk can kaybının yaşanmasıyla birlikte pandemiyle mücadele kapsamında başta Sağlık Bakanlığı ve İç İşleri Bakanlığı olmak üzere ilgili diğer bakanlıklar ve kamu kurumları ve yerel yönetimler (valilikler) nezdinde çeşitli kısıt ve düzenlemelere gidilmiştir. Bir yılı aşkın süredir mücadele halinde olduğumuz pandemi sürecinde çeşitli medya ortamlarında paylaşılan içerik (sosyal medya mesajları, kamu spotları vb) vatandaşların da iş birliğine sıklıkla başvurulurken belli aralıklarla kısıtlar sıkılaştırılmış, gündelik hayatta pandemiyle mücadeleyi destekleyici düzenlemelere gidilmiştir. Bununla birlikte, alan uzmanlarınınca (sağlık bilimleri) geliştirilen epidemiyolojik modellerde, getirilen önlemlere tam uyum / bağlılık varsayılırken davranış herhangi bir formül veya hesaplama dahil edilmemiştir. Nüfusun büyük bir bölümü için COVID-19'un asemptomatik doğası, senaryo ile ilgili önlemlerin etkinliğini değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir faktördür. Süreç içerisinde deneyimlediğimiz üzere enfekte kişileri teşhis etmek ve izole etmek her zaman etkili veya yeterli olmayabilir; bunu sağlamak da her zaman mümkün olmamıştır. Sadece ülkemizde değil tüm dünyada ciddi kısıtlamalar uygulanmasına rağmen, pandemi bitmemiştir ve bu da önleyici tavsiyelere uyulmamasından kaynaklanıyor olabilir. Evde kalmayı hatırlatıcı ve sosyal mesafeyi korumaya yönelik yaygın mesajlara rağmen, bireylerin bu tavsiyelere beklenen düzeyde uymadığı gözlenmektedir. Bu, karantina ve sosyal mesafe gibi hareket kısıtlamalarının bir sonucu olarak korku, öfke, üzüntü, uyuşma, kaygı ve uykusuzluk gibi çok çeşitli psikolojik tepkilerin bir sonucu olarak değerlendirilebilmektedir. Normal yaşamın bozulması ve başkalarıyla sosyal ve fiziksel temasın azalması, alışveriş yapmak veya sosyal ilişkilere ve törenlere katılmak gibi rutin günlük aktivitelerle katılmama nedeniyle daha da kötüleşebilen can sıkıntısı, hayal kırıklığı ve izolasyon duygularına yol açabilmekte bu da pandemiyle mücadelede koyulan kurallara uymama davranışını beraberinde getirebilmektedir (Kamran ve Naeim, 2020). Bu nedenle kısıtlamalarla birlikte bireylerde istenen davranış değişikliğini yaratmada ilgili teoriler referansında planlama yapılması gereği kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, ülkemizde pandemiyle ilgili yapılan düzenleme ve kısıtlamalara uyma davranışında COVID-19 pandemisine ilişkin algılanan risk, kaygı, korku ve bireyin psikolojik reaktans eğiliminin belirleyiciliği incelenecektir. İlgili konuda, incelenen yayınlar itibarıyla, sadece, pandeminin ilk döneminde Öğülmüş (2020) tarafından ele alınan bir köşe yazısı bulunmaktadır. Öte yandan COVID-19 pandemisi sürecinde uygulamalı bir araştırma ile kitlelerin davranış değişikliğinde bu olgunun rolünün incelenmediği görülmüştür. Çalışmada, bu değişkenlerin etkilerini ortaya koyarken hedef kitlede davranış değişikliği yaratmaya yönelik ikna çabasında mesaj dili seçimine yönelik öneriler sunulmuştur.

2.Kavramsal Çerçeve ve Hipotezlerin Geliştirilmesi

Psikolojik Reaktans

Psikolojik reaktans teorisi ilk olarak Jack Brehm (1966) tarafından geliştirilmiş ve Brehm ve Brehm (1981) tarafından daha da rafine hale getirilerek detaylandırılmıştır. Teori, bir bireyin özgürlüğü tehdit edildiğinde, bireyin algılanan özgürlük kaybını geri getirmek için motive olacağını varsaymaktadır (Brehm, 1966; Brehm & Brehm, 1981). Bu motivasyonel durum, ortadan kaldırılan veya tehdit edilen davranışın geri kazanılmasına odaklanacak ve tepki etkileri olarak bilinen davranışla sonuçlanacaktır. Bu etkiler doğrudan veya dolaylı bir şekilde ifade edilebilir. Bu bakımdan Austin (1989) psikolojik reaktans teorisinde iki temel unsur olduğunu ifade etmektedir: özgürlükler ve tehditler. Özgürlükler, algılanan özgür davranışlarıyla ilişkiliyken, tehditler, bireylerin özgürlüklerini kullanmasını engelleyen güçlerdir. Brehm ve Brehm (1981) tehditleri iç ve dış tehditler olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır: İç tehdit bireyler tarafından yaratılırken, dış tehdit dış güçler tarafından üretilmektedir. Brehm (1966), üretilen psikolojik tepkinin miktarına ise dört değişkenin aracılık ettiğini ifade etmektedir: bireyin tehdit edildiğini düşündüğü serbest davranışlarının önemi; bireyin en başta sahip olduğu eyleme geçme özgürlüğü; özgür davranışlara yönelik tehdidin büyüklüğü ve tehdidin diğer özgürlüklerinde yol açacağı sonuçlar. Kamu düzenini sağlayıcılar, kapsamlı bir düzenleme geliştirmeden önce, "özgürlüğü azaltan" çabalarının olası sonuçlarının farkında olmalıdır. Brehm'in (1966), bir

bireyin davranış özgürlüğündeki bir azalmanın sıklıkla tepkiyle sonuçlandığını ifade eden psikolojik reaktans yaklaşımından hareketle birey, dışarıdan bir gücün tehdit ettiği davranışıyla ilgili bu özgürlüğü yeniden tesis etmeye yönelik tepki gösterecektir. "Yasak" davranış, tehdit altında olduğu için daha çekici hale gelirken uyulması zorunlu tutulan davranış, daha az çekici bir alternatif olarak algılanır.

Tepki/Reaktans kavramı, kamusal düzeni sağlama açısından uygulayıcılar için de önemli sonuçlara sahiptir. Bu uygulayıcılar (kanun koyucular), belirli bir davranışın görülme sıklığını azaltmaya çalışırken, aslında insanları tepkiye bağlı olarak kısıtlanan davranışı daha fazla sergilemeye teşvik edebilmektedir. Bir başka ifadeyle insanlar kamu nezdinde yürütülen kampanya ve düzenlemelere tepki gösterdiği ölçüde, bu tür kampanyalar ters etki yaratabilmektedir. Teorinin temel varsayımı, bir kişinin, örneğin dışarı çıkmak gibi, tipik olarak özgürce gerçekleştirebileceği bir davranış, örneğin, onlara evde kalmaları gerektiğini söyleyerek aniden kısıtlandığında, reaktans etkilerinin ortaya çıkmasıdır (Brehm ve Brehm, 2013). Bu nedenle, bu tarz düzenlemelerin etkinliğini arttırabilmek için bireylerin direnç gösterme eğilimleri göz önünde bulundurulmalıdır (Wright ve Palmer, 1996).

COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin tedbirlere uyma davranışında psikolojik reaktans değişkeninin rolünü ele alan ve uyma davranışındaki etkisini ortaya koyan birçok çalışma bulunmaktadır (Akhtar vd, 2020; Sakai vd., 2021; Reiss vd., 2020; Krpan ve Dolan, 2021; Taylor ve Asmundson, 2021). Buradan hareketle:

H₁: Bireyin psikolojik reaktansı arttıkça COVID-19 pandemisine yönelik önleyici tedbirlere daha düşük düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

Algılanan Risk, Korku ve Kızgınlık

Algılanan risk, bireylerin olumsuz bir sonucun olasılığı ve sonuçlarına ilişkin psikolojik değerlendirmeleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Sjöberg, 2000). Slovic vd. (1985) risk algısıyla ilgili yaptıkları çalışmada risk unsuru tehlikeyi kontrol edilebilirlik, yenilik, bilgi, katastrofik sonuç yaratma potansiyeli ve korkunç algılanan unsurlar gibi bir dizi özellikle karakterize etmişlerdir. Bu yaklaşıma göre risk algısı, insanların riskin özellikleri, ciddiyeti ve riskin yönetilme şekli hakkında yarattığı öznel yargı olarak tanımlanmaktadır (Cori vd., 2020). Bireylerin, subjektif olarak risk algısının ise psikolojik, sosyal, kurumsal ve kültürel bir dizi faktörden etkilenebileceği ifade edilmektedir (Slovic vd., 1985; Slovic, 1987).

Leppin ve Aro (2009) pandemi sürecinde risk algısına ilişkin yaptıkları literatür taramasında risk algısına ilişkin kavramsallaştırmanın bilişsel, duygusal ya da beklenti ve değer bileşenlerine dayalı heterojen bir yapıda olduğunu ortaya koyarken sağlıkla ilgili risk ortamı söz konusu olduğunda yüksek riskli olarak algılanan bir enfeksiyonun psikolojik sağlığı olumsuz yönde etkileyebileceğini ifade etmişlerdir (Leppin & Aro, 2009). Öte yandan risk algısının söz konusu risk karşısında bireyleri harekete geçirci etkisi olabileceği gibi pasif durma yönlü etkisinin de olabileceği ifade edilmektedir (Steg vd., 2018).

Risk algısıyla ilgili anahtar unsurlardan biri olarak ise, riskin ürettiği, kaygıyı artıran ve hızla toplumu saran öfke ve kızgınlık duygusu şeklinde belirtilmektedir (Cori vd., 2020). Öfke, onu tetikleyen uyarıların bilişsel değerlendirilmesinde yüksek kesinlik ve güçlü insan kontrolü ile karakterize edilen bir duygudur (Lazarus 1991). Öfkeli bir kişi, bu duyguya yol açan hatayı başkalarına atfederken bu duygunun misillemeye ve saldırgan eğilimlere yol açması beklenmektedir (Roseman, Wiest ve Swartz 1994).

Sandman vd. (1998), tehlike ve öfke arasında bir ürün olarak bir risk tanımı önermekte ve riski, bir olayın meydana gelme olasılığı ile olası hasarın ciddiyeti karşılaştırılarak üretilen, olasılıksal bir değerlendirme olarak yorumlamaktadır.

Korku, uyarımlarla ilişkili aşırı düzeyde kaçınma ile tehlike, zarar veya acı tehdidinin neden olduğu olumsuz bir duyguyu ifade ederken aşırı korku halinin insanlarda yıkıcı zihinsel sağlık sorunlarına yol açabildiği belirtilmektedir (Shin ve Liberzon, 2010). Korku, aşırı belirsizliğe ve durumsal kontrole göre değerlendirilen bir duygu olup korku teması, aynı zamanda, yakın tehlike veya tehditten kaçmanın belirsizliğine odaklanırken; sonuç olarak korkuyu, riskin ne kadar yıkıcı olabileceğine dair abartılı bir tahminle ilişkilendirmektedir (Yang, 2018).

Weinstein (1987), Önlem Uyum Süreci Modelinde (Precaution Adaption Process Model), bireyin, sağlıkla ilgili bir tehlike söz konusu olduğunda bu tehlikeye ilişkin algıladığı riskinin, kendisini bu riski azaltmanın bir yolu olarak önleyici davranışlarda bulunmaya motive ettiğini göstermektedir. Geçmiş araştırmalar, algılanan kişisel riskin sağlıkla ilgili bağlamlarda önleyici davranışları desteklediğini ortaya koymuştur (Paek vd., 2016; Yoo vd., 2018). COVID-19 pandemisi sürecinde de önleyici davranışları kapsayan düzenlemelere uyma davranışını olumlu yönde etkilemesi açısından bireyin anksiyete, korku, risk algısının rolünü ortaya koyan birçok araştırma yapılmıştır (Yıldırım vd., 2020; Yıldırım vd., 2021a; Qureshi vd., 2020; Alrubaiee vd., 2020; Ahorsu vd., 2020; Breakwell, 2020; Huang vd., 2020; Shigemura et al., 2020; Huynh, 2020; Yıldırım vd., 2021b). Buna göre:

H₂: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik algıladığı risk arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

H₃: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik korkusu arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

H₄: Bireyin COVID-19 pandemisine yönelik kızgınlığı arttıkça önleyici tedbirlere daha yüksek düzeyde uyma davranışı sergileyecektir.

Bu noktada kitlelere pandemiden korunmaya yönelik tedbirlere uyma davranışını teşvik etmek üzere hazırlanan mesaj tasarımının önemi göze çarpmaktadır. Tipik bir iletişim sürecinde etkinliği yakalayabilmek için iletişim unsuru olarak kaynağın güvenilirlik, çekicilik gibi özellikleri, mesaj içeriğinin kapsamı, içerdiği argümanlar, ödül ya da ceza unsuru ile birlikte korku unsuru barındırıp barındırmadığı, mesaj içeriğine ilişkin sonuç/larayer verilip verilmemesi, mesajın sıklığı ve özellikle pandemi koşullarında önemli bir husus olan mesajın sunuş şekli (mizahi bir metot mu yoksa komut metodu mu benimseniyor) birçok faktörün belirleyiciliğinden bahsetmek mümkündür (Petty ve Cacioppo, 1996). Nitekim komut verme tarzının benimsendiği mesajların beklenen etkinliği yaratmadığı çeşitli araştırmalarda ortaya konmuştur (Miller vd., 2007; Quick ve Considine, 2008). Dahası, literatürde özgürlüğü tehdit eden dili tanımlamak için "kontrol edici dil" (Miller vd., 2007), "dogmatik dil" (Quick ve Stephenson, 2008) olarak ifade edilen, "yapmalısın", "inkâr etmek imkânsız" ve "inkârı durdur" gibi özgürlüğü tehdit eden dilin bu deneysel manipülasyonlarda birçok kez kullanıldığı ve hedef kitlede ters etki yarattığı görülmektedir (Reynolds-Tylus, 2019). Buradan hareketle bu çalışmada da tedbirlere uymaya yönelik verilen mesajlar arasından ön araştırma ile en yüksek komut algısı yaratan bir örnek seçilmiş ve anket formunda o mesaja ilişkin görsel kullanılmıştır.

3. Yöntem

Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırma, nicel araştırma yöntemleri altında kesitsel bir veri sunmak üzere tasarlanmıştır. Daha önce MERS virüsü üzerine yapılan bir çalışmanın psikolojik reaktans ekseninde replike edildiği bu çalışmada COVID-19 pandemisine yönelik psikolojik reaktans (direnc), kaygı, korku, risk algısı değişkenlerinin önleyici-koruyucu davranışlara uymadaki rolü incelenmiştir.

Ulusal ölçekte söz konusu koruyucu önlemlerin muhatabı pandemi koşullarında tüm vatandaşlar olmakla birlikte (örnekleme çerçevesi) tüm vatandaşlara ulaşmak çeşitli sebeplerden (zaman, katılımcıların dijital okuryazarlıkları, internet erişim imkanları vb.) ötürü mümkün olmadığı için çevrimiçi ortamda hazırlanan anket formu, kolayda örnekleme yöntemi ile sosyal medya platformu (Instagram) üzerinden katılımcılarla paylaşılmıştır. 26 Eylül-7 Ekim 2021 tarihleri arasında toplanan toplam 463 kullanılabilir veri üzerinden analizler yapılmıştır. Anket formunda öncelikle psikolojik reaktans, pandemiye ilişkin algılanan risk, korku ve kızgınlık ölçeklerine yer verilmiştir. Sonrasında ise tedbirlere uymaya teşvik etmek üzere kamu otoritelerince kullanılan uyarı görselinin yer aldığı bir mesaj görseli sunulmuş, sonrasında ise kişisel ve toplumsal düzeyde önleyici davranışlara ilişkin sorular, son olarak da demografik sorulara yer verilmiştir. Uyarı görselinin seçimi için bir ön araştırma yapılmıştır. Araştırma kapsamında pandemi sürecinde en sık kullanılan uyarı görsellerinden dördü seçilmiş ve 20 kişilik bir gruba görsellerdeki mesajın kendilerinde yarattığı komut verme algısı sorulmuş ve en yüksek komut verme algısı yaratan mesaj görseli uyarı görseli olarak seçilmiştir.

Mevcut ölçeklerin kullanıldığı çalışmada psikolojik reaktans değişkeni orijinal 18 ifadeli versiyonu ile (Tucker ve Byers, 1987), korku değişkeni iki ifade ile (Yang ve Chu, 2018), kızgınlık değişkeni iki ifade ile (Griffin vd., 2008), algılanan risk değişkeni dört ifade ile (Oh vd., 2015) ve önleyici davranışlar Nguyen vd.'nin (2020) COVID-19 pandemisi

sürecinde ortak düzenleme haline gelen ve güncel kısıtları içeren 20 ifade ile (9 kişisel + 11 kamusal ortamda önleyici tedbirler) 7'li Likert Tipi ölçek ile ölçülmüştür. Anket formunda öncelikle modelde yer alan değişkenlere ilişkin sorulara, sonrasında da demografik sorulara yer verilmiştir. Söz konusu ölçek ifadeleri İngilizce orijinallerinden Türkçe'ye çeviri-ters çeviri yöntemi ile çevrilmiş ve çeviri ifadeler için üç alan uzmanı görüşü alınmıştır. Nihai haline getirilen ifadelerin yer aldığı çevrimiçi anket formu ile bahsedildiği üzere sosyal medya platformu (Instagram) üzerinden veri toplanmıştır.

İlgili çalışma kapsamında COVID-19 konulu çalışmalar için gerekli olan Sağlık Bakanlığı izni T.C. Sağlık Bakanlığı'ndan ve Etik Kurul izni Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulu'nun 2021/08 sayılı kararı ile alınmıştır.

Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırma kapsamında toplanan veriler üzerinde öncelikle betimleyici istatistiki analizler ve yapı geçerliliğini ortaya koymaya yönelik analizler, sonrasında hipotez testlerine ilişkin analizler yapılmıştır.

Katılımcıların demografik karakteristikleri ve değişkenlere ilişkin betimleyici istatistiki analizler (ortalama, standart sapma) ve açıklayıcı faktör analizi için SPSS 23 paket programı kullanılmıştır. Mevcut verinin, Açıklayıcı Faktör Analizi ile ölçüme konu değişkenlere ilişkin ortaya konan yapı/ları ne ölçüde doğruladığına ilişkin yapılan Doğrulamalı Faktör Analizi için AMOS paket programından yararlanılmıştır. Aşağıdaki Tablo 1'de örneklemin demografik karakteristikleri yer almaktadır.

Tablo 1. Örneklemin Demografik Karakteristikleri

	Frekans	%		Frekans	%
Cinsiyet			Gelir Durumu		
Kadın	253	54,6	2500 TL ve altı	215	46,4
Erkek	210	45,4	2501-3500	49	10,6
Yaş (Ort.25)			3501-4500	39	8,4
24 ve altı	274	59	5501-6500	44	9,5
25-34	142	31,7	6501-7500	29	6,3
35-44	35	7,4	7501 TL ve üstü	63	5,2
45 ve üstü	10	2,0	Yaşadığı Yer		
Medeni Durum			Köy	15	3,2
Evli	76	16,4	Kasaba	11	2,4
Bekar	387	83,6	İlçe	56	12,1
Eğitim Durumu			Şehir	91	19,7
İlkokul	1	0,2	Büyükşehir	290	62,6
Ortaokul	2	0,4			
Lise	57	12,3			
Önlisans (Meslek Yüksekokulu)	25	5,4			
Lisans (Üniversite)	271	58,5			
Lisansüstü (Yüksek Lisans ve Doktora)	107	23,1			

Geçerlilik güvenilirlik testleri ve hipotez testleri öncesinde bağımsız değişkenlere ilişkin normallik testleri yapılmış ve ilgili değişkenlerin Kline'in (2011), Çarpıklık değeri için < 3, Basıklık değeri için <10 kriteri referansında normallik koşulunu sağladığı görülmüştür.

Değişkenlerin yapı geçerliliğini ortaya koymak üzere öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi ve sonrasında Doğrula-yıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Açıklayıcı Faktör Analizi bulgularına göre Psikolojik Reaktans ölçeğinde dört ifade düşük faktör yükü ve diğer ifadelerle düşük ve istatistiki olarak anlamlı olmayan korelasyon göstermesi sonucu ölçek-ten çıkarılmıştır. Psikolojik Reaktans ölçeğinin geçerliliği ve tek boyutluluğuna ilişkin geçmiş çalışmalar tutarlı bir bulgu sunmazken (Hong ve Page, 1989; Jonasen ve Knowles, 2006; Quick vd., 2013) araştırma verisi paralelinde dört boyutlu yapı benimsenmiştir. Risk algısı ölçeğinde de bir ifade düşük faktör yükü göstermesi nedeniyle ölçek-ten çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda değişkenlere ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Cronbach's alpha güvenilirlik ana-lizi bulguları yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Açıklayıcı Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Bulguları

<i>Psikolojik Reaktans (Direnc) Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
<i>Psikolojik Reaktans1 (PR1): Yasaklamalar ve Toplumsal Düzenlemelere Karşı Reaktans</i>	
Toplumsal hayata ilişkin düzenlemeler bende bir direnc duygusu tetikler	,704
Başkalarıyla ters düşmek hoşuma gider	,517
Bir şeyin yasaklanması, bende genellikle yasaklanan şeyi yapma isteği uyandırır	,737
<i>Psikolojik Reaktans2 (PR2): Özgürlüğün Kısıtlandığı Algısına Dayalı Reaktans</i>	
Başkalarına bağımlı olma düşüncesi beni kızdırır	,583
Özgür ve bağımsız kararlar veremediğimde hayal kırıklığına uğrarım	,716
Seçim özgürlüğüm kısıtlandığında sinirlenirim	,633
Yalnızca kendi özgür irademle hareket ettiğimde memnun olurum	,587
<i>Psikolojik Reaktans3 (PR3): Çevreden Gelen Tavsiyelere Karşı Reaktans</i>	
Başkalarından gelen tavsiyeleri hayatıma müdahale olarak değerlendiririm	,820
Tavsiye ve öneriler, beni tam tersini yapmaya sevk eder	,726
Başkalarının beni etkileme girişimlerine direnirim	,517
<i>Psikolojik Reaktans4 (PR4): Çevreden Gelen Etkileme Girişimlerine Karşı Reaktans</i>	
Birinin, bana göre zaten aşikâr olan şeylere dikkat çekmesi beni rahatsız eder	,517
Biri beni bir şey yapmaya zorladığında, tam tersini yapmak isterim	,660
Biri beni bir şeyi yapmaya zorladığında hiçbir şekilde yapmak istemem	,679
Fazla övgü beni şüphelendirir	,590
KMO = .859, Açıklanan Varyans = %50.321, $\chi^2 = 1761.242$, $df=136$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,793	
<i>Algılanan Risk (AR) Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19'un ciddi bir problem olduğunu düşünüyorum	,899
COVID-19'a yakalanmaktan korkuyorum	,837
COVID-19'un tehlikeli olduğunu düşünüyorum	,902
KMO = .717, Açıklanan Varyans = %58.682, $\chi^2 = 657.010$, $df=6$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,846	
<i>Pandemiye Yönelik Korku Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19 beni korkutuyor	,963
COVID-19 beni çok ürkütüyor	,963
KMO = .500, Açıklanan Varyans = %92.734, $\chi^2 = 603.762$, $df=1$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,921	
<i>Pandemiye Yönelik Kızgınlık Ölçeği</i>	<i>Faktör Yükü</i>
COVID-19 beni kızdırıyor	,965
COVID-19 pandemisi asabımı bozuyor	,965
KMO = .500, Açıklanan Varyans = %93.171, $\chi^2 = 630.190$, $df=1$, $p_{\chi^2} = .001$, Cronbach's alpha=,927	

Değişkenlere ilişkin korelasyon tablosu ve tanımlayıcı istatistik bulguları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3. Değişkenlere İlişkin Korelasyon ve Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	PR1	PR2	PR3	PR4	AR	Korku	Kızgınlık
PR1	1	,309**	,313**	,348**	-,122**	-,117*	-,126**
PR2	,309**	1	,378**	,491**	,094*	,103*	,197**
PR3	,313**	,378**	1	,411**	,032	,092*	,110**
PR4	,348**	,491**	,411**	1	-,047	,000	,156**
AR	-,122**	,094*	,032	-,047	1	,747**	,206**
Korku	-,117*	,103*	,092*	,000	,747**	1	,302**
Kızgınlık	,126**	,197**	,110*	,156**	,206**	,302**	1
Ortalama	3,96	5,75	3,75	5,34	5,36	4,15	4,79
Std. Sapma	1,197	,937	1,176	1,045	1,438	1,873	1,917

**korelasyon değeri .01 düzeyinde anlamlıdır. *korelasyon değeri .05 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırmada kategorik bağımlı değişken olarak incelenecek olan önlemlere uyma davranışına ilişkin ifadelerin tanımlayıcı istatistiki değerleri de aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 4. Pandemiden Korunmaya Yönelik Önleyici Tedbirlere Uyma Davranışı Tanımlayıcı İstatistikleri

Önleyici Tedbirlere Uyma	Ortalama	Std. Sapma
<i>Kişisel Önleyici Tedbirler</i>		
1.5 mt fiziki mesafe kuralına uyarım	5,08	1,626
Dışarıdayken maske takarım	5,98	1,439
Öksürürken ya da hapşururken ağızımı ve burnumu kapatırım	6,69	0,740
Öksürdükten ya da hapşurduktan hemen sonra ellerimi yıkarım ya da dezenfekte ederim	5,76	1,440
Gün içinde düzenli aralıklarla ellerimi su ve sabunla yıkarım	6,19	1,099
Gün içinde düzenli aralıklarla el dezenfektanı/jel kullanırım	5,31	1,831
Haftada en azından iki kez ateşimi ölçerim	2,59	1,888
Ellerimle yüzüme, gözüme, burnuma ve ağızıma dokunmamaya özen gösteririm	5,13	1,818
Ortalama	5,20	
Medyan	5,44	
<i>Topluluk İçinde Önleyici Tedbirler</i>		
Bir hafta içinde yüz yüze görüştüğüm insan sayısını sınırlı tutuyorum	4,41	2,156
Restoran, bar ya da kafeye gitmekten kaçınıyorum	4,22	2,067
Cenazelere katılmaktan kaçınıyorum	5,12	1,930
Toplu dini etkinliklere katılmaktan kaçınıyorum	5,38	1,939
Spor salonlarına gitmekten kaçınıyorum	5,08	2,055

Semra DOĞAN

	Ortalama	Std. Sapma
Güzellik salonlarına, masaj salonlarına, spa, kuaför ya da benzeri bakım merkezlerine gitmemeye çalışıyorum	4,59	2,068
5'ten fazla yolcusu olan toplu taşıma aracına binmeye çalışıyorum	4,65	2,058
Ailemle yemek yerken ortak tabak, kaşık vb kullanmamaya özen gösteriyorum	4,95	2,081
Yabancılarla yemek yerken ortak tabak, kaşık vb kullanmamaya özen gösteriyorum	6,4	1,267
Gerekmedikçe marketlere gitmemeye çalışıyorum	4,35	2,101
Gerekmedikçe yaşadığım şehrin dışına çıkmıyorum	4,89	2,089
Ortalama	4,91	
Medyan	5,18	
Genel Ortalama	5,04	
Medyan (Genel)	5,20	

Yapı geçerliliğinin testine ilişkin Açıklayıcı Faktör Analizinde ortaya konan yapıların veri ile ne ölçüde doğrulandığını ortaya koymak üzere Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. χ^2 ve buna bağlı χ^2/df oranının 2-5 arası değeri kabul edilebilir bulunmaktadır (Marsh and Hocevar 1985). CFI (Comparative Fit Index) ve TLI (Tucker-Lewis Index) için .95 ve üzeri mükemmel uyum olarak değerlendirilirken (Hu ve Bentler, 1999) NFI değeri için .90 üzerinin iyi uyumu temsil ettiği belirtilmiştir (Bentler ve Bonnet, 1980). RMSEA (Root-mean-square error approximation) için ise .05 ve altı mükemmel uyum eşiği olarak kabul edilmektedir (Brown ve Cudeck, 1993). İlgili analiz bulguları ve model uyum iyiliği değerleri verinin yapıyı iyi uyum düzeyinde doğruladığını göstermektedir ($\chi^2/df=2,011$, AGFI=.92, CFI=.96, NFI=.92, IFI=.96, TLI=.94, RMSEA=.047).

Hipotezlerin testi

Araştırma kapsamında gerçekleştirilecek hipotez testleri öncesinde bağımlı değişken olarak değerlendirilecek olan önlemlere uyma davranışı (bireysel ve kamusal) medyan split (ayırma) yöntemi ile düşük ve yüksek uyma davranışı sergileyen gruplar olarak ikiye ayırmıştır. Medyan değeri olan 5,20 değerine göre düşük uyma davranışı sergileyenler sıfır (0), yüksek uyma davranışı sergileyenler bir (1) olarak kodlanmıştır. Buna göre bağımsız değişken olarak yer alan psikolojik reaktans, algılanan risk, korku ve kızgınlık değişkenlerinin pandemiden korunmaya yönelik önleyici tedbirlere yüksek uyma davranışı sergileme olasılığı lojistik regresyon analizi ile ortaya konacaktır.

Analiz kapsamında öncelikle aşağıdaki tabloda başlangıç modeli iterasyon öyküsü sunulmuştur. Tablo 5'de de görülebileceği gibi -2LL başlangıç değerinin oldukça yüksek bir değer olan 641,835 olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Başlangıç Modeli İterasyon Öyküsü

İterasyon	Katsayılar		
		-2 Log Olabilirlik	Sabit
Adım 0	1	641,835	-,013
	2	641,835	-,013

Aşağıdaki tablo 6'da görülen ilk sınıflandırma sonuçları doğrultusunda, tüm bireylerin düşük uyum sergileyenler olarak atanması durumunda doğru sınıflandırma yüzdesinin %50 olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Lojistik Regresyon Analizi Sonucunda Elde Edilen İlk Sınıflandırma Durumu

Gözlenen Durum	Kestirilen Durum		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
	Düşük Uyuma	Yüksek Uyuma	
Düşük Uyuma Davranışı (0)	233	0	100.00
Yüksek Uyuma Davranışı (1)	230	0	0.00
Sınıflandırma Yüzdesi			50.3

Aşağıdaki tablo 7’de ise başlangıç modelinde yer alan değişkenlere ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo 7. Başlangıç Modelinde Yer Alan Değişkenler

Adım 0	β	Std.hata	Wald	df	p	Exp (β)
Sabit	-,013	,093	,019	1	,889	,987

Aşağıdaki tablo 8’de ise başlangıç modelinde yer almayan değişkenlere ilişkin bulgular sunulmaktadır. Burada yer alan değişkenler araştırmada bağımsız değişken olup, ilgili katsayıların anlamlı olması ($\chi^2 \beta_0=74.927, p<.05$) bu değişkenlerden bir ya da birkaçının modele eklenmesi halinde modelin yordama gücünün artacağını göstermektedir. Tabloda da görülebileceği gibi yasaklamalar ve toplumsal düzenlemelere karşı reaktans boyutu, risk algısı, korku ve kızgınlık değişkenlerine ilişkin skor istatistiğinin anlamlı olması ($p<.05$), bu değişkenlerin modele katkı sağlayacağını göstermektedir.

Tablo 8. Başlangıç Modelinde Yer Almayan Değişkenler

	Değişkenler	Skor	sd	p
Adım 0	PR1	12,445	1	,000
	PR2	,030	1	,862
	PR3	,296	1	,586
	PR4	1,812	1	,178
	RA	61,190	1	,000
	Korku	57,777	1	,000
	Kızgınlık	5,640	1	,018
Hata ki-kare istatistiği		74,927	7	,000

Aşağıdaki tablo 9’da amaçlanan model için iterasyon öyküsü yer almakta olup başlangıç -2LL değeri olan 641,835 değerinin 560,757 değerine kadar düştüğü görülmektedir. Bir başka ifadeyle modelin uyumunda anlamlı bir değişme görülmektedir.

Tablo 9. Yordayıcı Değişkenlerin Modele Girdiği Durum İçin İterasyon Öyküsü

İterasyon Adım	Katsayılar								
	-2LL	Sabit	PR1	PR2	PR3	PR4	RA	Korku	Kızgınlık
1	562,360	-1,528	-,188	-,020	-,014	-,020	,302	,182	,034
2	560,763	-1,830	-,221	-,033	-,012	-,020	,381	,189	,038
3	560,757	-1,855	-,223	-,035	-,012	-,020	,388	,189	,038
4	560,757	-1,855	-,223	-,035	-,012	-,020	,388	,189	,038

Aşağıdaki tablo 10'da yer alan model ki-kare değerinin anlamlı çıkması sadece sabit terimin yer aldığı başlangıç model ve bağımsız değişkenlerin analize girmesiyle oluşan amaçlanan model arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir.

Tablo 10. Model Katsayılarına İlişkin Omnibus Testi

Adım		Ki-kare	sd	p
1	Adım	81,078	7	,000
	Blok	81,078	7	,000
	Model	81,078	7	,000

Aşağıdaki tablo 11'de yer alan Cox & Snell R² değeri, bağımsız değişkenler analize girdiğinde bağımlı değişkendeki varyansın %16'sını, Nagelkerke R² değerine göre ise %21'ini açıkladığını ifade etmektedir.

Tablo 11. Amaçlanan Modelin Özeti

Adım	-2 LL	Cox & Snell R ²	Nagelkerke R ²
Constant	560,757	,161	,214

Aşağıdaki test bulgularına dayalı ki-kare değerinin anlamlı çıkmaması (p>.05) modelin kabul edilebilir uyuma sahip olduğunu, model-veri uyumunun yeterli düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 12. Hosmer ve Lemeshow Testi

Adım	Ki-kare	sd	p
1	4.838	8	.775

Aşağıdaki tablo 13'te de görülebileceği gibi değişkenlerin modele girmesi sonucu modelin tahmin gücü %50'den %68'e yükselmiştir.

Tablo 13. Lojistik Regresyon Modeli Sonucu Elde Edilen Sınıflandırma Tablosu

Gözlenen Durum	Kestirilen Durum		Doğru Sınıflandırma Yüzdesi
	0	1	
Düşük Uyuma Davranışı (0)	149	84	63.9
Adım 1 Yüksek Uyuma Davranışı (1)	64	166	72.2
Toplam Doğru Sınıflandırma Yüzdesi			68

Aşağıdaki tablo 14'te ise model değişkenlerinin katsayı tahminleri sunulmaktadır. Tabloda da görülebileceği gibi yasaklamalar ve toplumsal düzenlemelere karşı reaktans boyutu (PR1), risk algısı (RA) ve korku değişkenleri yüksek uyuma davranışında belirleyici değişkenlerdir. Buna göre: PR1 değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %20'lik azalmaya (H₁ hipotezi kısmi kabul), RA değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %47'lik artışa (H₂ hipotezi kabul), Korku değişkenindeki bir (1) birimlik artış, tedbirlere karşı yüksek uyuma davranışı sergileme odds'unda %21'lik artışa yol açmaktadır (H₃ hipotezi kabul). Kızgınlık değişkeninin önlemlere yüksek düzeyde uyuma davranışı sergilemede anlamlı bir katkısı bulunmamıştır (H₄ hipotezi red).

Tablo 14. Amaçlanan Model Değişkenlerinin Katsayı Tahminleri

Adım		β	Std.Hata	Wald	sd	p	Exp (β)
1	PR1	-,223	,096	5,436	1	,020	,800
	PR2	-,035	,132	,069	1	,793	,966
	PR3	-,012	,099	,014	1	,906	,988
	PR4	-,020	,120	,029	1	,864	,980
	RA	,388	,115	11,339	1	,001	1,474
	Korku	,189	,083	5,121	1	,024	1,207
	Kızgınlık	,038	,058	,436	1	,509	1,039
	Sabit	-1,855	,796	5,426	1	,020	,156

4. Tartışma ve Sonuç

Bu araştırmada elde edilen bulgular korku, algılanan risk ve belli ölçüde psikolojik reaktans değişkenlerinin pandemiden korunmaya yönelik tedbirlere yüksek düzeyde uyma davranışı sergileme üzerindeki etkisi açısından geçmiş araştırmaları destekler niteliktedir (Yıldırım vd., 2020; Yıldırım vd., 2021a, Yıldırım vd., 2021b; Krpan ve Dolan, 2021; Taylor ve Asmundson, 2021). Öte yandan kızgınlık değişkeninin uyma davranışında beklenen etkiyi göstermemiş olması ilgi çekicidir. Kızgınlığın risk algısı ile ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde, kızgın bir kişinin olası bir riski engelleyebileceğine yönelik iyimser bakış açısına sahip olacağı, dolayısıyla dışsal uyarı ya da ikaza gerek kalmadan olumsuz sonuçlardan kendisini koruyabileceğine olan inancının uyma davranışı sergilememesi olarak yorumlanabilir (Yang ve Chu, 2018).

Araştırma bulgularında özellikle dikkate değer nokta, risk, korku, reaktans değişkenlerinin uyma davranışı üzerindeki anlamlı etkisidir. İlgili literatür büyük ölçüde bu ilişkiyi destekler bulgu sunarken uyma davranışını artırıcı yönde nasıl bir yol izlenebileceği noktasında değişken karakteristikleri ötesinde, makro ölçekte çözüm önerisi sunulması noktasında yetersiz kaldığı şeklinde bir değerlendirme yapılabilir. Özellikle hedef kitleyi ikna edebilmek için seçilen iletişim dilinin belirleyiciliği bu değişkenler düzeyinde de mevcut çalışmalarda ele alınmıştır (Rains, 2013; Slavin ve Earleywine, 2019). Hedef kitleyi ikna sürecinde iletişim unsurlarının her birinin (mesaj kaynağı, mesaj, alıcı ve kanal) özellikleri iletişim literatüründe ortaya konmakla birlikte (Hovland vd., 1953; Ohanian, 1990; Petty ve Cacioppo, 1996; Pentina vd., 2018) sağlıkla ilgili ikna sürecinde özellikle mesaj ve mesaj dilinin önemine vurgu yapılmaktadır (Qucik vd., 2013; Rains, 2013). Mevcut çalışmaların ortaya koyduğu bulgular, sağlıkla ilgili konularda davranış değişikliği yaratmaya yönelik verilen mesajlarda özgürlüğü tehdit eden bir dilin kullanılmasının istenen ve beklenen etkiyi yaratmadığı yönündedir (Miller vd., 2007; Quick ve Considine, 2008; Richards vd., 2020). Özgürlüğe yönelik tehdit, özellikle psikolojik reaktans değişkeninin en önemli öncüllerinden biri olup daha önce de ifade edildiği gibi birey özgürlüğünün tehdit edildiğini algılaması halinde reaktans sergileyecektir. Seçilen mesaj dilinin dogmatik, doğrudan ve açık olması ise özgürlüğün tehdidine yönelik algılanan riski artırıcı unsur olarak görülmektedir (Jenkins ve Dragojevic, 2013; Shen, 2014).

Korku unsuru da ikna sürecinde mesaj içeriğinde benimsenen yaklaşımlardan biri olmakla birlikte (Petty ve Cacioppo, 1996; Odabaşı ve Oyman, 2016) söz konusu sağlıkla ilgili ikna süreci ve bunun için kullanılan mesaj içerikleri olduğunda korku unsurunun istenen etkiyi sağlayamadığı görülmektedir (Shen, 2011; 2014). Bu noktada mesaj çerçeveleme (message framing) olarak ifade edilen yaklaşımın mesaj içeriğinde oldukça belirleyici olduğu, kayıp şeklinde yapılan çerçevelemenin (bir başka ifadeyle uyarının dikkate alınmaması halinde maruz kalınabilecek olası olumsuzluklar, sağlık bağlamında hastalanma, ölüm vb), kazanç şeklinde yapılan çerçevelemeye göre daha olumsuz etki yarattığı görülmektedir (Shen, 2011). Bir diğer önemli husus da mesajın sonunda seçim yapma konusunda özgür oldukları vurgusunun yapılmasıdır (Miller vd., 2007). Bireyin reaktans tepkisini azaltma noktasında kaydedeğer bir etkisi olan bu yaklaşım, ikna etmeye yönelik kullanılan bir mesajın bu aleni çabasını daha az görünür kılarak reaktans etkisini hafiflettiği düşünülmektedir (Richards vd., 2020). Benzer bakış açısıyla mesaj öncesi sunulan kısa senaryoların da mesaj içeriğindeki ikna çabası ve akabinde doğurabileceği olası özgürlük tehdidi ve buna bağlı reaktansı azaltacağı düşünülmektedir.

Referans etkisi de bir başka önemli mesaj içerik unsuru olup birey üzerinde, uyarıya konu eylemin başkaları üzerindeki etkisine vurgu yapıldığında özgürlüğü daha az tehdit eden bir içerik olarak algılanırken daha az kızgınlık ve benzeri hisse yol açtığı ortaya konmuştur (Gardner ve Leshner, 2016). Aynı mesaj içeriğindeki uyarının mesajın alıcısı konumundaki birey üzerindeki olumsuz etkisine vurgu yapıldığında ise olumsuz etkiler yarattığı gibi istenen davranış değişikliğinin de yaratılmadığı görülmüştür.

Sonuç itibarıyla sağlıkla ilgili verilen mesajların etkinliğinde tipik bir iletişim süreci ve bu süreç unsurlarının özellik ve gerekliliklerinin gözetilmesi gerektiği ve sağlık bağlamında daha önce ifade edilen ayrışmalar göz önünde bulundurularak mesaj tasarlanması gerekliliğine dikkat çekilmelidir. Duygusal mesaj içeriklerinin ticari amaçlı mesaj tasarımında işe yaradığı gibi toplum sağlığını ilgilendiren mesaj tasarımında da işlevselliğini koruduğu görülmektedir. Öte yandan korku unsuru (fiziksel ya da sosyal) ticari maksatlı mesaj içeriklerinde işlevselken sağlıkla ilgili me-

sajlarda, daha önce ifade edildiği gibi, beklenenin tersi bir etki yaratabilmektedir. Hedef kitle konumundaki bireylere yönelik hazırlanan mesaj içeriklerinde bahse konu hususlara dikkat edilmesi, kitle mesajları tasarlanırken bireyde yaratabileceği ve bu çalışmada ortaya konan duygusal tepkiler (reaktans, risk algısı, korku, kaygı vb) ve bunları azaltmanın alternatif ve etkin bir yolu olarak iletişim diline dikkat çekilmesi önerilmektedir.

Psikolojik reaktans, risk algısı, korku, kızgınlık gibi değişkenlerin pandemiden korunmaya yönelik uyma davranışlarındaki etkisinin ele alındığı bu çalışma ile mesaj diline yönelik bir öneri sunulması amaçlanırken çalışma birtakım kısıtları da barındırmaktadır. Pandemi süreci boyunca bireylerin duygusal ve davranışsal tepkilerinin sürekli bir değişim göstermesinden hareketle araştırmanın pandeminin ikinci yılında bir kesitsel veri sunması, boylamsal bir araştırmaya göre kısıt olarak görülebilir. Veri toplama araç ve yönteminin araştırma kısıtlarıyla sınırlı tutulması (kolayda örnekleme metodu ve çevrimiçi anket) daha derinlikli ve zengin veri toplamaya imkân tanıyan alternatif bir tasarım karşısında (örneğin, nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte kullanıldığı) dezavantaj olarak görülebilir. Bu çalışma referansında yapılacak gelecek çalışmalar bu hususlara değinebileceği gibi pandemi koşullarının da toplumsal bir sorun olarak toplum bilimleri desteğinde ele alınması gerekliliğine de dikkat çekebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu araştırma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırma için gerekli olan Etik Kurul izni Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/08 sayılı kararı ile alınmıştır.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu araştırma herhangi bir çıkar çatışmasına konu değildir.

Kaynaklar

- Richards, A.S., Bessarabova, E., Banas, J.A. ve Daniel R. Bernard (2020). Reducing psychological reactance to health promotion messages: Comparing preemptive and postscript mitigation strategies. *Health Communication*, DOI: 10.1080/10410236.2020.1839203
- Addo, P.C., Jiaming, F., Kulbo, N.B. ve Li Liangqiang (2020). COVID-19: fear appeal favoring purchase behavior towards personal protective equipment. *The Service Industries Journal*, 40(7-8), 471-490, DOI: 10.1080/02642069.2020.1751823
- Ahorsu, D.K., Imani, V., Lin, CY., Timpka, T., Broström, A., Updegraff, J.A.....Pakpour, A.H. (2020). Associations between fear of COVID-19, mental health, and preventive behaviours across pregnant women and husbands: An actor-partner interdependence modelling. *International Journal of Mental Health and Addiction*. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00340-x>
- Alrubaiee, G.G., Al-Qalah, T.A.H. ve Al-Aawar, M.S.A. (2020). Knowledge, attitudes, anxiety, and preventive behaviours towards COVID-19 among health care providers in Yemen: an online cross-sectional survey. *BMC Public Health* 20, 1541. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09644-y>
- Bentler, P.M. ve Bonnet, D.C. (1980). Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures. *Psychological Bulletin*, 88 (3), 588-606.
- Breakwell, G. M. ve Jaspal, R. (2020). Identity change, uncertainty and mistrust in relation to fear and risk of COVID-19. *Journal of Risk Research*, DOI: 10.1080/13669877.2020.1864011
- Brehm, J. W. (1966) *A theory of psychological reactance*. New York: Academic Press.

- Brehm, J. W. ve Brehm, S.S. (1981) *Psychological Reactance: a theory of freedom and control*. New York: Academic Press.
- Brehm, S. S. ve Brehm, J. W. (2013). *Psychological reactance: A theory of freedom and control*. Academic Press.
- Browne, MW. ve Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. K. A. Bollen, J.S. Long (Ed.). *Testing structural equation models içinde (136-162 ss.)*. Sage; Newbury Park, CA.
- Cori, L., Bianchi, F., Cadum, E. ve Anthonj, C. (2020). Risk Perception and COVID-19. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17, 3114. DOI: <https://doi.org/10.3390/ijerph17093114>
- Do, H. J., Lim, C. G., Kim, Y. J. ve Choi, H. J. (2016, January). Analyzing emotions in twitter during a crisis: A case study of the 2015 Middle East respiratory syndrome outbreak in Korea. Paper presented at 2016 International Conference on Big Data and Smart Computing (BigComp), Hong Kong, China. Paper Erişim: <http://ieeexplore.ieee.org/stamp/stamp.jsp?tp=&arnumber=7425960&isnumber=7425793>.
- Robertson, E., Reeve., K.S., Niedzwiedz., C.L., Moore.J., Blake., M., Green, M., Katikireddi, S.V. ve Michaela J. Benzeval (2021). Predictors of COVID-19 vaccine hesitancy in the UK household longitudinal study. *Brain, Behavior, and Immunity*, 94, 41-50.
- Firouzbakht, M., Omidvar, S., Firouzbakht, S. ve Asadi-Amoli, A. (2021). COVID-19 preventive behaviors and influencing factors in the Iranian population; a web-based survey. *BMC Public Health*, 21(1),143. DOI: 10.1186/s12889-021-10201-4.
- Griffin, R. J., Yang, Z., Huurne, E., Boerner, F., Ortiz, S. ve Dunwoody, S. (2008). After the flood: Anger, attribution, and the seeking of information. *Science Communication*, 29, 285–315. DOI: 10.1177/1075547007312309
- Hong, Sung-Mook ve Page, S. (1989). A psychological reactance scale: Development, factor structure and reliability. *Psychological Reports*, 1989, 64, 1323-1326.
- Hovland, C., Janis, I. ve Kelley, H. (1953). *Communication and persuasion. Psychological Studies of Opinion Change*. New Haven, CT, US: Yale University Press
- Hu, L.T. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6 (1), 1-55.
- Huang, F., Ding, H., Liu, Z., Wu, P., Li, A. ve Zhu, T. (2020). How fear and collectivism influence public's preventive intention towards COVID-19 infection: a study based on big data from the social media. *BMC Public Health* 20, 1707. DOI: <https://doi.org/10.1186/s12889-020-09674-6>.
- Huynh, Toan Luu Duc (2020). The COVID-19 risk perception: A survey on socioeconomics and media Attention. *Economics Bulletin*, 40(1), 758-764.
- Jenkins, M. ve Dragojevic, M. (2013). Explaining the process of resistance to persuasion: A politeness theory-based approach. *Communication Research*, 40, 559–590. DOI: 10.1177/0093650211420136
- Jonason, P.K. ve Knowles, H. M. (2006). A unidimensional Measure of Hong's Psychological reactance Scale. *Psychological Reports*, 2006,98,569-579.
- Kamran, M. Naeim (2020). Behavioural change theories: a necessity for managing COVID-19. *Public Health*. Letter to the Editor.

- Kline, R. B. (2011). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). Guilford Press.
- Krpan, D. ve Dolan, P. (2021). You must stay at home! The impact of commands on behaviors during COVID-19. *Social Psychological and Personality Science*, 1-14. DOI: doi.org/10.1177/19485506211005582.
- Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press.
- Leppin, A. ve Aro, A. R. (2009). Risk perceptions related to SARS and Avian Influenza: Theoretical foundations of current empirical research. *International Journal of Behavioral Medicine*, 16(1), 7–29. DOI: https://doi.org/10.1101/2020.02.24.20027268
- Machingaidze, S. ve Wiysonge, C.S. (2021). Understanding COVID-19 vaccine hesitancy. *Nature Medicine*, 27, 1338–1339. DOI: https://doi.org/10.1038/s41591-021-01459-7
- Marsh, H. W. ve Hocevar, D. (1985). Application of confirmatory factor analysis to the study of self-concept: first and higher order factor models and their invariance across groups, *Psychological Bulletin*, 97 (3), 562-582.
- Miller, C. H., Lane, L. T., Deatrick, L. M., Young, A. M. ve Potts, K. A. (2007). Psychological reactance and promotional health messages: The effects of controlling language, lexical concreteness, and the restoration of freedom. *Human Communication Research*, 33, 219–240.
- Murphy, J., Vallières, F., Bentall, R.P., Shevlin, M., McBride, O., Hartman, T.K.....Hyland, P. (2021). Psychological characteristics associated with COVID-19 vaccine hesitancy and resistance in Ireland and the United Kingdom. *Nature Communications*, 12, 29 (2021). DOI: https://doi.org/10.1038/s41467-020-20226-9
- Akhtar, N., Akhtar, M.N., Usman, M., Ali, M. ve Siddiqi, U.I. (2020) COVID-19 restrictions and consumers' psychological reactance toward offline shopping freedom restoration, *The Service Industries Journal*, 40:13-14, 891-913, DOI: 10.1080/02642069.2020.1790535
- Nguyen, N.P.T., Hoang, T.D., Tran, V.T., Vu, C.T., Siewe Fodjo, J.N., Colebunders R.....Vo, T.V. (2020). Preventive behavior of Vietnamese people in response to the COVID-19 pandemic. *PLoS ONE* 15(9): e0238830. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238830
- Ofoghi, B., Mann, M. ve Verspoor, K. (2016). Towards early discovery of salient health threats: A social media emotion classification technique. *Biocomputing 2016: Proceedings of the Pacific Symposium* (pp. 504– 515), Hawaii: 2016 Pacific Symposium on Biocomputing.
- Oh, S.-H., Paek, H.-J. ve Hove, T. (2015). Cognitive and emotional dimensions of perceived risk characteristics, genre-specific media effects, and risk perceptions: The case of H1N1 influenza in South Korea. *Asian Journal of Communication*, 25, 14–32. DOI: 10.1080/01292986.2014.989240
- Ohanian, R. (1990). Construction and Validation of a Scale Measure Celebrity Endorsers' Perceived Expertise, Trustworthiness, and Attractiveness. *Journal of Advertising*, 19(3), 39-52.
- Öğülmüş, S. (2020, 14 Nisan). Karşıt Tepki Kuramı ve Sokağa Çıkma Yasağı. TÜRPVAV Türkiye Politik ve Stratejik Araştırmalar Vakfı. https://www.turpav.org/milli-politikalar-enstitusu/saglik-gida/karsit-tepki-kurami-ve-sokaga-cikma-yasagi.html Erişim Tarihi: 10.06.2020
- Slovic, P., Fischhoff, B. ve Lichtenstein, S. (1985). Characterizing perceived risk. R. W. Kates, C. Hohenemser, J. X. Kaspersen (Ed.). *Perilous progress: Managing the hazards of technology içinde* (91-125 ss). Westview, Boulder, CO.
- Paek, H.-J., Oh, S.-H. ve Hove, T. (2016). How fear-arousing news messages affect risk perceptions and intention to talk about risk. *Health Communication*, 31(9), 1051–1062. DOI: 10.1080/10410236.2015.1037419

- Pentina, I., Bailey, A. ve Zhang, L. (2018). Exploring Effects of Source Similarity, Message Valence, and Receiver Regulatory Focus on Yelp Review Persuasiveness and Purchase Intentions. *Journal of Marketing Communications*, 24(2), 125-145.
- Petty, R.E. ve Cacioppo, J.T. (1996). *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. USA: Westview Press.
- Quick, B. L. ve Considine, J. R. (2008). Examining the use of forceful language when designing exercise persuasive messages for adults: A test of conceptualizing reactance arousal as a two-step process. *Health Communication*, 23, 483–491.
- Quick, B. L. ve Considine, J. R. (2008). Examining the use of forceful language when designing exercise persuasive messages for adults: a test of conceptualizing reactance arousal as a two-step process. *Health Communication*, 23, 483–491. DOI: 10.1080/10410230802342150
- Quick, B. L. ve Stephenson, M. T. (2008). Examining the role of trait reactance and sensation seeking on perceived threat, state reactance, and reactance restoration. *Human Communication Research*, 34, 448–476. DOI: 10.1111/j.1468-2958.2008.00328.x
- Quick, B. L., Shen, L. ve Dillard, J. P. (2013). Reactance theory and persuasion, J. P. Dillard, L. Shen (Ed.) *The SAGE Handbook of Persuasion: Advances in Theory and Research* (2nd Ed.) içinde (167-183 ss). Los Angeles, CA: Sage.
- Qureshi WA, Saud M. ve Mahmood QK (2020). Dataset on the fear, preventive behaviour and anxiety disorder during the COVID-19 pandemic in Khyber Pakhtunkhwa, Pakistan. *Data Brief*. doi: 10.1016/j.dib.2020.106579.
- Rains, S. A. (2013). The nature of psychological reactance revisited: a meta-analytic review. *Human Communication Research*, 39, 47–73. DOI: 10.1111/j.1468-2958.2012.01443.x
- Reiss, S., Franchina, V., Jutzi, C., Willardt, R. ve Jonas, E (2020) From anxiety to action— Experience of threat, emotional states, reactance, and action preferences in the early days of COVID19 self-isolation in Germany and Austria. *PLoS ONE* 15(12): e0243193. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0243193>
- Reynolds-Tylus T. (2019). Psychological Reactance and Persuasive Health Communication: A Review of the Literature. *Frontiers in Communication*, 4, 56. DOI: doi.org/10.3389/fcomm.2019.00056.
- Roseman, I. J., C. Wiest ve T. S. Swartz. (1994). Phenomenology, behaviors, and goals differentiate discrete emotions. *Journal of Personality and Social Psychology* 67 (2), 206–221.
- Sakai, H., Shimizu, M., Yoshimura, T. ve Hato, E. (2021). Psychological reactance to mobility restrictions due to the COVID-19 pandemic: A Japanese population study. *Frontiers in Psychology*, 12. DOI: 10.3389/fpsyg.2021.655022
- Sandman, R., Weinstein, N.E. ve Hallman, W.K. (1998). Communications to reduce risk underestimation and overestimation. *Risk Decision Policy*, 3, 93–108.
- Oh, S. H., Lee, S. Y. ve Han, C. (2020). The Effects of Social Media Use on Preventive Behaviors during Infectious Disease Outbreaks: The Mediating Role of Self-relevant Emotions and Public Risk Perception, *Health Communication*, DOI:10.1080/10410236.2020.1724639

- Schwarzinger, M., Watson, V., Arwidson, P., Alla, F. ve Luchini, S. (2021). COVID-19 vaccine hesitancy in a representative working-age population in France: a survey experiment based on vaccine characteristics, *The Lancet Public Health*, 6 (4), 210-221.
- Shen, L. (2011). The effectiveness of empathy-versus fear-arousing antismoking PSAs. *Health Communication*, 26, 404–415. DOI: 10.1080/10410236.2011.552480
- Shen, L. (2014). Antecedents to psychological reactance: The Impact of threat, message frame, and choice. *Health Communication*, 1–11. DOI: 10.1080/10410236.2014.910882.
- Shigemura, J., Ursano, R. J., Morganstein, J. C., Kurosawa, M. ve Benedek, D. M. (2020). Public responses to the novel 2019 coronavirus (2019-nCoV) in Japan: Mental health consequences and target populations. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*, 74(4), 281–282. DOI: <https://doi.org/10.1111/pcn.12988>
- Sjöberg, L. (2000). Factors in risk perception. *Risk Analysis*, 20(1), 1–11. <https://doi.org/10.1111/0272-4332.00001>
- Slavin M.N. ve Earleywine M. (2019). Effects of Messaging and Psychological Reactance on Marijuana Craving. *Substance Use Misuse*. 54(14), 2359-2367. DOI: 10.1080/10826084.2019.1650771.
- Slovic, P. (1987). Perception of risk. *Science*, 236, 280-285.
- Steg, L., de Groot ve Judith I. M. (2018). Environmental Risk Perception. Steg, L., van den Berg, A. E., de Groot, J. I. M. (Ed.). *Environmental Psychology (An Introduction) içinde (13-25 ss)*. BPS Blackwell. DOI: 10.1002/9781119241072.ch2
- Taylor, S. ve Asmundson, G.J.G. (2021). Negative attitudes about facemasks during the COVID-19 pandemic: The dual importance of perceived ineffectiveness and psychological reactance. *PLoS ONE* 16(2): e0246317. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0246317>
- Tucker, R.K. ve Byers, P.Y. (1987) Factorial validity of Merz's Psychological Reactance Scale. *Psychological Reports*, 61, 81 1-815.
- Weinstein, N. D. (1987). Unrealistic optimism about illness susceptibility: Conclusions from a communitywide sample. *Journal of Behavioral Medicine*, 10, 481–500. doi:10.1007/BF00846146
- Wright, R. E. ve Palmer, J. C. (1996). Reactance. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 4:1-2, 3-10, DOI: 10.1300/J054v04n01_02
- Yang, J. Z. ve Chu, H. (2018). Who is afraid of the Ebola outbreak? The influence of discrete emotions on risk perception. *Journal of Risk Research*, 21(7), 834–853. DOI:10.1080/13669877.2016.124 7378
- Yıldırım, M., Geçer, E. ve Akgül, Ö. (2020). The impacts of vulnerability, perceived risk, and fear on preventive behaviours against COVID-19. *Psychology, Health & Medicine*, 26(1), 35-43. DOI: 10.1080/13548506.2020.1776891
- Yıldırım, M., Özaslan, A. ve Arslan, G. (2021a). Perceived risk and parental coronavirus anxiety in healthcare workers: A moderated mediation role of coronavirus fear and mental well-being, *Psychology, Health & Medicine*, DOI: 10.1080/13548506.2021.187177.
- Yıldırım, M., Arslan, G. ve Özaslan, A. (2021b). Perceived risk and mental health problems among healthcare professionals during covid-19 pandemic: Exploring the mediating effects of resilience and coronavirus fear. *International Journal of Mental Health and Addiction*. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00424-8>.

Yoo, W., Paek, H.-J. ve Hove, T. (2018). Differential effects of content-oriented versus user-oriented social media on risk perceptions and behavioral intentions. *Health Communication*. Advanced online publication. DOI:10.1080/10410236.2018.1545169